

A török és a permi nyelvek evidencialitásának eredetéről

Szabó Ditta

A permi nyelvek csoportjába tartozó udmurt, komi-zürjén és komi-permják (uráli nyelvcsalád, finnugor ág) rendelkezik grammatikai evidencialitással, melynek eredetét több nyelvész török funkciókölcsönzésnek vagy úgynevezett kódmásolásnak tulajdonítja (Aikhenvald 2005, Aikhenvald 2018, Csató Éva Á. 2019, Bereczki 2003). Előadásomban sorra veszem a törökségi eredet mellett és ellen szóló diakrón, areális és strukturális érveket, bemutatva a permiek mellett a török evidenciálisok történeti és morfológiai tulajdonságait is. Ugyanakkor a belső nyelvi innováció mellett érvelve felvázolok egy lehetséges fejlődési tendenciát a permi evidencialitás rendszerére.

A török nyelveket beszélő közösségek nagy lélekszáma és földrajzi elterjedése számos nyelvcsaláddal való érintkezést tett lehetővé. Míg az udmurt nyelvben és kultúrában egyaránt jelentős tatár hatás érezhető, addig a komi-zürjén és komi-permják beszélőközösség már az ősspermi kor után eltávolodott a török nyelvi areától és nyelvében több évszázados orosz befolyás érezhető mind grammatikai (SOV > SVO szórendváltás), mind pedig lexikai szinten (Csúcs 1979: 366; 2007: 96).

Mindhárom permi nyelvben az úgynevezett második múlt idő paradigmája fejezi ki a közvetett evidencialitást, vagyis a nem-szemtanúságot (1)–(3).

(1) Udmurt

so šij-em no kel't-em pyry-os-ty.

ő eszik-PST2.3SG és hagy-PST2.3SG morzsa-PL-ACC

‘Evelt és a morzsákat otthagya.’ (elicított adat)

(2) Komi-permják

tön lokt-öm d'revńa-ö oš.

tegnap jön-PST2.3SG falu-ILL medve

‘Tegnap állítólag bejött a faluba egy medve.’ (elicított adat)

(3) Komi-zürjén

ńe važön kuv-öm-a yššö šonyt.

nem rég.INST meghal-PST2-3SG még meleg

‘[A férfi egy rókát tart a kezében, és azt mondja:] Nemrég halhatott meg, (a teste) még meleg.’ (Skribnik – Kehayov 2018: 21)

A törökben az evidencialitás szintén az igén, méghozzá kötelező grammatikai kategóriaként jelenik meg. Szigorú direkt – indirekt evidenciális szembenállás tapasztalható, ahol a *-dl* a közvetlen, míg a *-mlš* morféma a közvetett evidenciális jelöli (Stanka 2018: 7). A permi nyelvekben ezzel szemben nincs egyértelmű szemtanúsági – nem-szemtanúsági szembenállás a két múltidő között, az első múltidő nem fejezi ki szükségképpen a szemtanúságot, és maga a kategória sem kötelező, tehát nem elengedhetetlen az információ forrásának jelölése a beszédben.

A nyelvtudomány jelen állása szerint az uráli alapnyelvre nem rekonstruálható az evidenciális nyelvi funkció, habár számos uráli nyelv rendelkezik ezzel a kategóriával (Skribnik – Kehayov 2018: 1): a permi nyelvek, az obi-ugor nyelvek északi nyelvjárásai, az észti, a lív, a mari, illetve a szamojéd nyelvek (nyenyec, enyec, szölkup) is (Csepregi 2014: 200). A marit és a permi nyelveket kivéve aligha beszélhetünk tartós vagy egyáltalában vett török nyelvi hatásról az említettek esetében.

A török és a permi indirekt evidenciálist is egy rezultatív alakból eredeztetik, de míg a törökben a morféma egy konverbumra vezethető vissza (*bış-* 'érett, végső állapotot elért' > *-miş*), addig az udmurtban és a komi nyelvekben egy közös participiumi alakra (**-m*). Az udmurt *-(e)m* és a komi *-öm(a)* etimológiailag azonos a befejezett melléknévi igenév képzőjével (ud. *-(e)m*; komi *-öm*), és a morféma morfológiailag visszavezethető egészen az alapnyelvig (U **-m*), melynek a régiségben számos funkciója lehetett, többek között a befejezettség kifejezése is (A. Kövesi 1956: 223, 238). Participiumi eredetű evidenciálisok a világ számos különböző nyelvében ismeretesek, melyek egy perfektív vagy rezultatív szemantikai alapra épülve fejlődtek indirekt evidenciálisokká. Ilyen jelenséget láthatunk egyes tibeti nyelvekben (sino-tibeti nyelvcsalád), az inuitban (eszkimó-aleut nyelvcsalád) vagy a tukanoban (tukanoi nyelvcsalád) is (Bybee 1994: 95).

Bár többen is valószínűsítik a belső nyelvi fejlődési tendenciát (Serebrennikov 1956, Honti 2001, Csepregi 2014), a hipotézis konkrét levezetésére ezidáig nem került sor. Az udmurt nyelvben a következő fejlődési sor képzelhető el: participiumi alak > anterior (perfektív) > rezultatív > inferenciális > nem-szemtanúsági (> miratív) (Bybee – Revere – Pagliuca 1994: 95–97). Habár a komi-permjákról szóló nyelvészeti kutatások még hiányosak, rendkívül közeli rokonságuk és a jelenkori alaki és szemantikai egyezéseik hasonló fejlődési tendenciára engednek következtetni a komi-permják (és így a komi-zürjén) nyelv esetében is.

Bibliográfia

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2005. *Evidentiality*. Oxford University Press. USA.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2018. *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford.
- A. Kövesi Magda 1965. *A permi nyelvek ősi képzői*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor 2003. *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Universitas Könyvkiadó, Budapest.
- Bybee, Joan – Revere, Perkins – Pagliuca, William 1994. *The evolution of grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Csepregi Márta 2014. *Evidentiality in dialects of Khanty*. In: *Linguistica Uralica* 2014/3, Estonian Academy Publishers, Tallinn.
- Csúcs Sándor 1979. *A votják-tatár nyelvi kapcsolatok és történeti hátterük*. In: *Nyelvtudományi Közlemények* 81./1. Budapest.
- Csúcs Sándor 2007. *A permi-magyar nyelvtörténeti párhuzamok*. In: *Nyelvtudományi Közlemények* 104. Budapest.
- Hajdú Péter 1981. *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Havas Ferenc (szerk.) 2015. *Evidencialitás*. In: Havas Ferenc & Csepregi Márta & F. Gulyás Nikolett & Németh Szilvia, *Az ugor nyelvek tipológiai adatbázis*. Budapest: ELTE Finnugor Tanszék. (utdb.elte.hu).
- Honti László 2001. *Idegen minták tükrözői-e a magyar és más uráli összetett tempusok?* In: *Folia Uralica Debreceniensia* 8. Ünnepi könyv Keresztes László tiszteletére. Debrecen.
- Serebrennikov, B. A. 1956. *A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése*. In: *Nyelvtudományi Közlemények* 58. Budapest.

- Skribnik, Elena – Kehayov, Petar. 2018. Evidentials in the Uralic languages. In Alexandra Y. Aikhenvald (ed.). *The Oxford Handbook of Evidentiality*. 525–553. Oxford: Oxford University Press.
- Stanka A. Fitneva 2018. The Acquisition of Evidentiality. In Alexandra Y. Aikhenvald (ed.). *The Oxford Handbook of Evidentiality*. 525–553. Oxford: Oxford University Press.